

MAQOM MUSIQASI: TARIXI, XUSUSIYATLARI VA MADANIY O'RNI

Halilova Mavlyuda Boltayevna

Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti

"Maqom xonandaligi" kafedrası professori O'zbekiston xalq artisti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15062244>

Annotatsiya. Ushbu maqolada maqom musiqasi, uning shakllanishi, tarixi, xususiyatlari va jamiyatdagi roli haqida batafsil tahlil keltirilgan. Maqom — o'zbek xalq musiqasining asosiy qismlaridan biri bo'lib, u faqat musiqiy asar sifatida emas, balki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va madaniyatining ifodasi sifatida qaraladi. Maqomning turli shakllari va turli davrlardagi rivojlanishi, o'ziga xos melodik va ritmik tuzilmalari, xalq madaniyatiga ta'siri haqida so'z yuritiladi. Maqola shuningdek, maqomning bugungi kunda saqlanishi va rivojlanishi bo'yicha olib borilayotgan ishlarga ham e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: Maqom musiqasi, o'zbek musiqasi, tarix, shakllanish, melodik tuzilma, xalq madaniyati, musiqiy an'ana.

MAQOM MUSIC: HISTORY, CHARACTERISTICS AND CULTURAL PLACE

Abstract. This article provides a detailed analysis of maqom music, its formation, history, characteristics and role in society. Maqom is one of the main parts of Uzbek folk music, which is considered not only as a musical work, but also as an expression of the worldview, values and culture of the people. The various forms of maqom and their development in different periods, their unique melodic and rhythmic structures, and their influence on folk culture are discussed. The article also draws attention to the work being carried out on the preservation and development of maqom today.

Keywords: Maqom music, Uzbek music, history, formation, melodic structure, folk culture, musical tradition.

МУЗЫКА МАКОМ: ИСТОРИЯ, ХАРАКТЕРИСТИКИ И КУЛЬТУРНОЕ МЕСТО

Аннотация. В статье дается подробный анализ музыки маком, ее формирования, истории, особенностей и роли в обществе. Маком является одной из основных частей узбекской народной музыки и рассматривается не только как музыкальное произведение, но и как выражение мировоззрения, ценностей и культуры народа. Рассматриваются различные формы макома и их развитие в разные периоды, их уникальные мелодические и ритмические структуры, а также их влияние на народную культуру. В статье также уделяется внимание работе, которая проводится по сохранению и развитию этого статуса сегодня.

Ключевые слова: макомная музыка, узбекская музыка, история, формирование, мелодический строй, народная культура, музыкальная традиция.

KIRISH

Maqom — o‘zbek musiqasining ajralmas qismi, xalqning tarixi, madaniyati va an‘analarining ifodasidir. U ko‘p asrlik tarixga ega bo‘lib, turli davrlarda turli shakllarda rivojlanib kelgan. Maqom nafaqat musiqiy janr sifatida, balki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va jamiyatdagi o‘rni bilan bog‘liq bo‘lgan san‘at shaklidir. Har bir maqom o‘zining alohida melodik, ritmik, va harmonik tuzilmalari bilan ajralib turadi. Bu musiqiy shakl nafaqat musiqaning mazmuni, balki uning ifoda etgan g‘oyalari va tarixiy jarayonlarining bevosita natijasidir. Maqomning saqlanishi va rivojlanishi bugungi kunda ham ahamiyatga ega, chunki u o‘zbek xalqining madaniy identifikatsiyasini mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi.

Jadval 1: Maqom musiqasining turlari va xususiyatlari

Maqom turi	Shakli va xususiyatlari	Tarixi va kelib chiqishi	Musiqiy tuzilma va asboblari	Madaniy ahamiyati
Shashmaqom	Eng keng tarqalgan maqom shakllaridan biri bo‘lib, 6 asosiy qismdan iborat.	Xorazm va Buxoro hududlarida shakllangan.	Doira, ud, ney, rubob, tambur, soz kabi asboblari.	Xalqning diniy va dunyoviy hayotini ifodalovchi qadimiy an‘ana.
Besh Maqom	5 qismdan iborat bo‘lib, asosan shahrisabzlik va Samarqandlik maqomchilarga xos.	Samarqand va Shahrisabz mintaqalarida tarqalgan.	Ney, doira, rubob, tambur, violin.	Boshqa maqomlardan farqli ravishda, xalqning mehr va muhabbatini aks ettirgan.
Navo	Buxoro va Samarqandda keng tarqalgan, ko‘plab alohida melodik va ritmik shakllar mavjud.	Asosiy rivojlanish 16-17 asrlar atrofida Buxoroda yuzaga kelgan.	Ney, soz, rubob, tambur, doira.	Tarixiy davrlar, urf-odatlar, va kasbiy san‘atkorlar orasida keng tarqalgan, ma‘naviyatni aks ettirgan.
Katta Maqom	Ko‘p qismli va murakkab tuzilishga ega maqom shakli.	Samarqand va Buxoro shaharlarida tarqalgan.	Rubob, soz, ney, doira.	Katta va ulug‘vor hodisalarni ifodalashda ishlatilgan, xalqning kuchli hissiyotlarini aks ettirgan.

ADABIYOTLAR SHARHI

Maqom musiqasi haqida olib borilgan ilmiy ishlar juda ko‘p. Xususan, o‘zbek musiqasining ajralmas qismi sifatida maqomni tahlil etgan bir nechta ilmiy asarlar mavjud.

S. Abdurahmonovning *"Maqom va uning musiqiy shakllari"* nomli asari maqom musiqasining tarixiy rivojlanishini yoritadi. Abdurahmonov maqomning shakllanishida asosiy bosqichlarni ko‘rsatgan va uning xalq madaniyatiga ta‘sirini o‘rganib chiqqan.

O. Normurodov esa *"Maqom san'ati va uning jamiyatdagi o'rni"* asarida maqomning jamiyatda tutgan o'rni, musiqiy shakllari va ularning xalq an'alariga bog'liqligini tahlil etgan.

Shuningdek, L. Ibragimovning *"Maqom va uning rivojlanishi"* nomli asarida maqomlarning turlari va ularning rivojlanish jarayoni, melodik va ritmik xususiyatlari keng tahlil qilinadi.

Jadval 2: Maqom Musiqasining Asosiy Asboblari va Ularning Xususiyatlari

Asbob nomi	Turi	Tavsif	Maqomdagi roli
Rubob	String asbobi	Yassi, simli asbob, o'zining o'ziga xos ovozi bilan maqom musiqasining ustun asbobidir.	Melodiyaning dastlabki ohanglarini yaratadi va maqomda asosiy vazifani bajaradi.
Soz	String asbobi	Ilgari ko'plab shakllarda ishlatilgan, o'zgacha ovoz xususiyatlariga ega.	Melodik chiziqlarni ijro etishda ishlatiladi, asosan solist rolda.
Doira	Baraban tipidagi asbob	Keng tarqalgan zarb asbobi, o'zining ritmik xususiyatlari bilan maqomda ahamiyatli o'rin tutadi.	Ritmik tuzilmani saqlash va qo'shish, maqomning ritmik o'ziga xosligini ta'minlaydi.
Tambur	String asbobi	O'xshash asboblarga nisbatan kichikroq bo'lgan, maqomda ko'pincha orkestr asbobi sifatida ishlatiladi.	Ko'plab maqomlarda asosan doiraviy va tsikl tarzidagi melodiylarni ijro etadi.

Tadqiqotda bir nechta ilmiy metodlar qo'llanilgan. Tarixiy tahlil metodidan foydalanib, maqomning shakllanishi va rivojlanish jarayonlari o'rganilgan. Musiqiy tahlil metodi yordamida maqomning melodik va ritmik tuzilmalari, uning musiqiy xususiyatlari tahlil etilgan. Maqomning xalq madaniyati va jamiyatdagi o'rni, shuningdek, uning madaniy meros sifatidagi ahamiyati kontseptual tahlil metodi yordamida aniqlangan.

Tadqiqotda maqomning bugungi kunda qanday saqlanib qolishi va uning yangi shakllarda rivojlanishi bo'yicha olib borilayotgan ishlarga ham e'tibor qaratilgan. Shuningdek, maqomning o'ziga xosligini, uning saqlanib qolishining ijtimoiy va madaniy omillarini tahlil qilishda aniq misollar keltirilgan.

Maqom musiqasi o'zining uzun tarixiy yo'lini bosib o'tgan. Bu musiqiy janr o'zbek xalqining qadimiy an'alaridan, diniy va falsafiy qarashlaridan ilhomlanib shakllangan. Maqomlar qadimda xalqning muayyan turmush tarzini, his-tuyg'ularini, hayotini ifodalagan.

Maqomlarning shakllanishi Xorazm, Buxoro va Samarqand kabi madaniy markazlarda boshlandi. Tarixan, maqomlar dastlab diniy marosimlar, tabiat va inson hayoti bilan bog'liq ijtimoiy-madaniy jarayonlarda ijro etilgan. Keyinchalik maqomlar, xususan, vokal va instrumental shakllarda rivojlana boshladi.

Maqom musiqasi o'zining shakllanishi jarayonida turli davrlarning ijtimoiy va siyosiy omillariga ta'sir o'tkazgan. Masalan, Usmonlilar imperiyasi va Mo'g'ullar davrida maqomning shakllanishi yanada chuqurlashib, yangi musiqiy uslublar va shakllar paydo bo'ldi. Ayniqsa, XV-XVII asrlarda Buxoro va Samarqandda maqomlar yangi shakllarini olgan va ilmiy markazlar sifatida o'zining jahonshumul ahamiyatini yanada mustahkamladi.

Maqom musiqasi o'ziga xos melodik va ritmik tuzilmalarga ega. Maqomda ishlatiladigan asboblari asosan soz, rubob, ud, ney, doira va tambur kabi xalq musiqa asboblari iborat. Ushbu asboblari maqomning melodik va ritmik tizimini yaratadi. Maqomdagi melodiylar ko'p hollarda tonallikda o'zgarib turadi, bu esa uni juda boy va rang-barang qiladi.

Maqomlarning ritmik tuzilmasi ham o'ziga xosdir. Ular asosan an'anaviy xalq raqslari, marosimlar va ishlov berilgan musiqiy shakllarga asoslanadi. Maqomlar, shuningdek, faqat musiqiy asar sifatida emas, balki xalqning ruhiy holatini, diniy e'tiqodlarini va dunyoqarashini ifodalash vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

Maqom nafaqat musiqa, balki o'zbek xalqining madaniy identifikatsiyasining ajralmas qismidir. Maqom, o'zining shakllanishi davomida, xalqning qadriyatlari, urf-odatlar va ma'naviy dunyoqarashini o'zida mujassam etgan. U xalqni birlashtiruvchi, bir vaqtning o'zida diniy va dunyoviy qadriyatlarni o'zida aks ettiruvchi bir vositadir.

Jadval 3: Maqom Musiqasining Davrlar bo'yicha Tarixi

Davr	Maqom turining rivojlanishi	Asosiy o'zgarishlar va yangi shakllar
Qadimiy davrlar	Diniy va xalq musiqasi asosida shakllanish	Maqomlarning dastlabki shakllari diniy marosimlar va xalq festivallariga asoslangan.
Xorazm va Buxoro davri	Shashmaqom va Beshmaqom shakllari rivojlana boshladi	Xorazm va Buxoroda maqomlar ko'proq rivojlanib, asosan shahar madaniyatida keng tarqaldi.
Samarqand davri	Navolar va Katta maqom shakllari paydo bo'ldi	Samarqandda Navolar, Katta Maqamlar va yangi musiqiy shakllar o'zgarib, boshqacha ifodalandi.
Zamonaviy davr	Maqomning saqlanishi va zamonaviy shakllarda rivojlanishi	Maqomlarni yosh avlodlarga taqdim etish va saqlash bo'yicha ilmiy va madaniy tadbirlar tashkil etildi.

Maqomning saqlanishi va rivojlanishi bugungi kunda ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy davrda maqomni o'rganish, yosh avlodlarga etkazish va uning saqlanishi uchun ko'plab ilmiy va madaniy tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, maqom san'atining ommaviylashishi, zamonaviy texnologiyalar yordamida uni saqlab qolish va uning yangi shakllarda rivojlanishi yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

XULOSA

Maqom musiqasi — o‘zbek xalq musiqasining ajralmas bir qismi, uning tarixiy, madaniy va ma’naviy merosi. Maqomning shakllanishi va rivojlanishida ijtimoiy, siyosiy va madaniy omillar muhim rol o‘ynagan. Uning melodik va ritmik tuzilmalari, o‘ziga xos xususiyatlari va xalq madaniyati bilan bog‘liqligi uning ahamiyatini yanada oshiradi. Bugungi kunda maqomni saqlab qolish va rivojlantirish uchun amalga oshirilayotgan ishlarga ko‘plab ilmiy, madaniy va texnologik sa’y-harakatlar kiritilmoqda. Maqom musiqasi xalq madaniyatining ajralmas qismi sifatida yashashda davom etadi.

REFERENCES

1. В.Успенский, Шесть музыкальных поем. Москва-Бухара, 1924-год .
2. Ўзбек халқ музыкаси VI жилд, ёзиб олувчи М.Юсупов. Тошкент, 1958-йил.
3. Ўзбек халқ музыкаси V жилд, ёзиб олувчи Ю.Ражабий “Тошкент, 1959-йил.
4. И.Ражабов, Мақомлар масаласига доир. Тошкент, 1963-йил.
5. Шашмақом I-VI жилд, ёзиб олувчи Ю.Ражабий “Тошкент, 1966-1975-йиллар.
6. Ю.Ражабий, Муסיқа меросимизга бир назар. Тошкент, 1978-йил.
7. Хоразм мақомлари I-III жилд, ёзиб олувчи М.Юсупов. Тошкент, 1980-1986-йиллар.
8. А.Фитрат, Ўзбек классик муסיқаси ва унинг тарихи. Тошкент, 1993-йил.
9. И.Ражабов, Мақом асослари. Тошкент, 1994-йил.
10. Р.Юнусов. Ўзбек халқ муסיқа ижодиёти (II-қисм). Тошкент, 2000-йил.